प्रदेश राजपत्र

गण्डकी प्रदेश सरकारद्वारा प्रकाशित

खण्ड ०५) पोखरा, वैशाख ५ गते, २०७९ साल (अतिरिक्ताङ्क ०२

भाग १

गण्डकी प्रदेश सरकार

कानून, सञ्चार तथा प्रदेश सभा मामिला मन्त्रालय

नेपालको संविधान बमोजिम प्रदेश सभाले बनाएको देहाय बमोजिमको ऐन सर्वसाधारणको जानकारीको लागि प्रकाशन गरिएको छ ।

संवत् २०७९ सालको ऐन नं.०१

गण्डकी प्रदेशमा बालबालिकाको अधिकार सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐन

प्रस्तावना: बालबालिकाको अधिकारको सम्मान, संरक्षण, प्रवर्द्धन र परिपूर्ति गर्दै तिनीहरुको शारीरिक, मानसिक, संवेगात्मक, बौद्धिक, सामाजिक एवम् भावनात्मक विकासका साथै सर्वोत्तम हितका लागि कानूनी व्यवस्था गर्न वाञ्छनीय भएकोले,

गण्डकी प्रदेश सभाले यो ऐन बनाएको छ।

परिच्छेद-१
प्रारम्भिक

१. **संक्षिप्त नाम र प्रारम्भः** (१) यस ऐनको नाम "प्रदेश बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७८" रहेको छ।

(२) यो ऐन तुरुन्त प्रारम्भ हुनेछ।

२. **परिभाषाः** विषय वा प्रसङ्गले अर्को अर्थ नलागेमा यस ऐनमा,-

(क) "अनाथ बालबालिका" भन्नाले बाबुआमा दुवै नभएका, अभिभावक वा संरक्षक नभएका वा बेवारिसे अवस्थामा भेटिएका वा बाबुआमा पत्ता नलागेका बालबालिका सम्झनु पर्छ।

(ख) "अनुसन्धान अधिकारी" भन्नाले कसूरजन्य कार्यको अनुसन्धान गर्न प्रचलित कानून बमोजिम तोकिएको अधिकारी सम्झनु पर्छ।

(ग) "कसूरजन्य कार्य" भन्नाले प्रचलित कानून बमोजिम हुने फौजदारी कसूर सम्झनु पर्छ।

(घ) "कानूनी विवादमा परेका बालबालिका" भन्नाले कसूरजन्य कार्यको आरोप लागेका बालबालिका सम्झनु पर्छ र सो शब्दले बाल अदालतबाट कसूरजन्य कार्यमा दोषी ठहर भएका बालबालिकाहरुलाई समेत जनाउँछ।

(ङ) "जिल्ला बाल अधिकार समिति" भन्नाले दफा ४२ बमोजिमको जिल्ला बाल अधिकार समिति सम्झनु पर्छ।

(च) "तोकिएको" वा "तोकिए बमोजिम" भन्नाले यस ऐन अन्तर्गत बनेको नियममा तोकिएको वा तोकिए बमोजिम सम्झनु पर्छ।

(छ) "दिशान्तर" भन्नाले कसूरजन्य कार्यको आरोप लागेका बालबालिकालाई औपचारिक न्यायिक प्रकृया भन्दा बाहिर लैजाने कार्य सम्झनु पर्छ।

(ज) "निगरानी कक्ष" भन्नाले प्रचलित कानून बमोजिम स्थापना भएको निगरानी कक्ष सम्झनु पर्छ।

(झ) "परिवार" भन्नाले बालबालिकाका बाबु, आमा, एकासगोलका दाजु, भाइ, दिदी, बहिनी, हजुरबुबा, हजुरआमा सम्झनु पर्छ र सो

शब्दले एकासगोलमा बस्ने नजिकका अन्य नातेदारलाई समेत जनाउँछ।

(ञ) "प्रदेश बाल अधिकार समिति" भन्नाले दफा ३९ बमोजिमको प्रदेश बाल अधिकार समिति सम्झनु पर्छ।

(ट) "प्रदेश बालकोष" भन्नाले दफा ४३ बमोजिमको प्रदेश बालकोष सम्झनु पर्छ।

(ठ) "बाल अदालत" भन्नाले प्रचलित कानून बमोजिम गठन भएको बाल अदालत सम्झनु पर्छ र सो शब्दले प्रचलित कानून बमोजिमको बाल इजलासलाई समेत जनाउँछ।

(ड) "बाल अश्लिलता" भन्नाले बालबालिकाको यौन अङ्ग देखिने गरी वा निजलाई काल्पनिक यौन क्रियाकलापमा संलग्न गराई वा भिडियो वा तस्वीर खिच्ने वा उतार्ने, पत्रपत्रिका, पोष्टर, छापा, चलचित्र वा अन्य सञ्चार माध्यमबाट अश्लील चित्र प्रदर्शन गर्ने गराउने कार्य सम्झनु पर्छ र सो शब्दले त्यस्ता सामग्रीको उत्पादन, बिक्री वितरण, आयात निर्यात, संकलन वा प्रचार प्रसार गर्ने गराउने कार्यलाई समेत जनाउँछ।

(ढ) "बालकल्याण अधिकारी" भन्नाले प्रचलित कानून बमोजिम नियुक्त वा तोकिएको अधिकारी सम्झनु पर्छ।

(ण) "बालगृह" भन्नाले दफा ३१ बमोजिमको बालगृह सम्झनु पर्छ।

(त) "बालबालिका विरुद्धको हिंसा" भन्नाले संघीय बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ मा परिभाषा गरिए बमोजिमको बालबालिका विरुद्धको हिंसा सम्झनु पर्छ।

(थ) "बालबालिका" भन्नाले अठार वर्ष उमेर पूरा नगरेको व्यक्ति सम्झनु पर्छ।

(द) "बालमैत्री वातावरण" भन्नाले बालबालिकाको उमेर, परिपक्वता र मनोविज्ञान सुहाउँदो व्यवहार सम्झनु पर्छ र सो शब्दले बालबालिकाले बुझ्ने भाषाको प्रयोग, त्रासरहित वातावरणको सिर्जना, आमा, बाबु वा परिवारको अन्य सदस्य वा संरक्षकको उपस्थिति, बालबालिकाको वैयक्तिक आवश्यकताको सम्बोधन र आवश्यकता अनुसार सहजकर्ताको उपलब्धता लगायतको अवस्थालाई समेत जनाउँछ।

(ध) "बाल यौन दुर्व्यवहार" भन्नाले संघीय बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ मा परिभाषा गरिए बमोजिमको बाल यौन दुर्व्यवहार सम्झनु पर्छ।

(न) "मन्त्रालय" भन्नाले बालबालिका सम्बन्धी क्षेत्र हेर्ने प्रदेश सरकारको मन्त्रालय सम्झनु पर्छ।

(प) "विशेष संरक्षणको आवश्यकता भएका बालबालिका" भन्नाले दफा २८ बमोजिमका बालबालिका सम्झनु पर्छ।

(फ) "सडक बालबालिका" भन्नाले विभिन्न घटना तथा परिस्थितिले बाबु वा आमा, परिवारका सदस्य, अभिभावक र संरक्षकको संरक्षकत्व गुमाई जीवन निर्वाहका लागि सडक वा सार्वजनिक स्थानमा आश्रित भएर बस्न बाध्य भएका वा अन्य यस्तै जोखिममा रहेका बालबालिका सम्झनु पर्छ।

(ब) "संरक्षक" भन्नाले बालबालिकाको हक, हितको संरक्षण गर्न यस ऐन वा प्रचलित कानून बमोजिम दायित्व भएको वा नियुक्त गरिएको व्यक्ति वा संस्था सम्झनु पर्छ र सो शब्दले संरक्षक नभएको अवस्थामा माथवरलाई समेत जनाउँछ।

परिच्छेद-२
बालबालिकाको अधिकार

३. **बाँच्न पाउने अधिकारः** (१) प्रत्येक बालबालिकालाई सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने अधिकार हुनेछ।

(२) प्रदेश सरकारले बालबालिकाको बाँच्न पाउने अधिकार र बालबालिकाको विकासको लागि बालबालिकामाथि हुन सक्ने दुर्घटनाको रोकथाम, जोखिमको न्यूनीकरण लगायतका प्रतिरोधात्मक र सुरक्षा सेवाका लागि आवश्यक उपाय अवलम्बन गर्नेछ।

(३) प्रदेश सरकारले प्रदेश भित्र सञ्चालन हुने सवारी, प्रदेश भित्रका सडक, मनोरञ्जन स्थल, पार्क, विद्यालय, अस्पताल लगायतका बालबालिकाले उपयोग गर्ने सेवा क्षेत्रका लागि बाल सुरक्षा मापदण्ड बनाई लागू गर्नेछ।

(४) सार्वजनिक सवारी, पार्क, सिनेमा हल, मनोरञ्जन क्षेत्र, होटल, रेष्टुरेन्ट तथा अन्य बालबालिकासँग सम्बन्धित सेवा व्यवसायहरुले अपाङ्गतामैत्री एवं बाल सुरक्षित प्रमाणीकरण गरेर मात्र सेवा सञ्चालन गर्न सक्नेछन् ।

४. **नाम, राष्ट्रियता, पहिचान र जन्मदर्ताको अधिकारः** (१) प्रत्येक बालबालिकालाई आफ्नो पहिचान सहित नामकरण र जन्मदर्ताको अधिकार हुनेछ।

(२) बालबालिका जन्मेपछि निजको बाबु वा आमाले बालबालिकाको नाम राखी प्रचलित कानून बमोजिम जन्मदर्ता गर्नु पर्नेछ।

(३) जबरजस्ती करणी वा प्रचलित कानून बमोजिम सजाय हुने हाडनाता करणीबाट जन्मिएका बालबालिकाको आमाले चाहेमा आमाको नाम मात्र उल्लेख गरी जन्मदर्ता गरिदिनु पर्नेछ।

(४) उपदफा (२) बमोजिम नाम राख्दा बाबु वा आमा तत्काल उपलब्ध नभएमा वा उपलब्ध हुन सक्ने सम्भावना नरहेमा त्यस्ता बालबालिकाले आफूलाई हेरचाह गर्ने निजका परिवारका अन्य सदस्य वा संरक्षकले राखे बमोजिमको नाम पाउनेछ।

(५) प्रत्येक बालबालिकाले जन्मेपछि निजको बाबुआमाको सहमतिबाट राखिएको थर वा त्यस्तो सहमति हुन नसकेमा निजको बाबुको थर आफ्नो नाम पछाडि प्रयोग गर्न पाउनेछ।

(६) उपदफा (५) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि बालबालिकाले चाहेमा आफ्नो बाबु वा आमा वा दुवैको थर प्रयोग गर्न पाउनेछ।

(७) पितृत्वको ठेगान नलागेका बालबालिकाले आफ्नो नाम पछाडि आमाको थर प्रयोग गर्न पाउनेछ।

(८) कुनै बालबालिकाको थरको सम्बन्धमा विवाद उठेमा अन्यथा प्रमाणित भएकोमा बाहेक निजले बाबुको थर प्रयोग गरेको मानिनेछ।

(९) बाबु र आमा दुवैको ठेगान नलागेका बालबालिकाले संरक्षकद्धारा दिइएको थर आफ्नो नाम पछाडि प्रयोग गर्न पाउनेछ।

(१०) उपदफा (९) बमोजिम संरक्षकले नाम थर राखी दिँदा बालकल्याण अधिकारीलाई जानकारी दिनु पर्नेछ।

(११) कुनै औपचारिक कानूनी काम कारबाही वा लिखतमा कानून बमोजिम बाबु, आमा तथा बाजे, बजैको नाम उल्लेख गर्नु पर्ने भएमा त्यस्ता बालबालिकाको बाबु पत्ता नलागेको अवस्थामा निजले आमा र आमाको बाबु, आमाको नाम उल्लेख गर्न सक्नेछ र आमाको पनि नाम पत्ता नलागेको भए सोही व्यहोरा उल्लेख गरे पुग्नेछ।

(१२) आमा, बाबु वा संरक्षकले अनुचित लाभ लिने मनसायले बालबालिकाको पहिचान लुकाउने गरी नाम थर परिवर्तन गर्न हुँदैन।

५. **<u>भेदभाव विरुद्धको अधिकारः</u>** (१) कुनै पनि बालबालिकालाई निज, निजको परिवार वा संरक्षकको धर्म, वर्ण, जात, जाति, लिङ्ग, यौनिकता, उत्पत्ति, भाषा, संस्कृति, वैचारिक आस्था, शारीरिक वा मानसिक अवस्था, अपाङ्गता, वैवाहिक स्थिति,

पारिवारिक हैसियत, पेशा, स्वास्थ्य स्थिति, आर्थिक वा सामाजिक स्थिति, भौगोलिक क्षेत्र वा अन्य यस्तै कुनै आधारमा भेदभाव गरिने छैन।

(२) कसैले पनि बालबालिकाको पालनपोषण, शिक्षा वा स्वास्थ्योपचारमा आफूले जन्माएका सन्तान वा अघिल्लो पति वा पत्नी वा पछिल्लो पति वा पत्नीबाट जन्मेको सन्तान, संयुक्त परिवारमा रहेका बालबालिका तथा धर्मसन्तान बीच कुनै भेदभाव गर्नु हुँदैन।

(३) कसैले पनि आफ्नो सन्तान र धर्मसन्तान वा आफ्नो संरक्षणमा रहेका बालबालिकाबीच कुनै किसिमको भेदभाव गर्न पाइने छैन।

(४) कुनै महिला र पुरुषको वैवाहिक सम्बन्ध कायम हुनु अघि र वैवाहिक सम्बन्ध कायम भएपछि निजहरुबाट जन्मेका बालबालिकाको पालनपोषण, शिक्षा वा स्वास्थ्योपचारमा कुनै भेदभाव गर्नु हुँदैन।

स्पष्टीकरण: यस दफाको प्रयोजनको लागि,-

(क) “सन्तान” भन्नाले आफूले जन्माएका वा अघिल्लो पति वा पत्नी वा पछिल्लो पति वा पत्नीबाट जन्मेका छोरा, छोरी तथा अन्य बालबालिकालाई सम्झनुपर्छ।

(ख) “धर्मसन्तान” भन्नाले प्रचलित कानून बमोजिम राखेको धर्मपुत्र, धर्मपुत्री तथा अन्य बालबालिकालाई सम्झनुपर्छ।

६. **बाबुआमासँग बस्ने र भेटघाट गर्ने अधिकार:** (१) कुनै पनि बालबालिकालाई परिवारको गरीबी, परिवारको अपाङ्गता, स्वयं बालबालिकाको अपाङ्गता, आर्थिक असक्षमता तथा निजको इच्छा विपरीत बाबु वा आमाबाट भिन्न वा अलग गर्नु हुँदैन।

(२) उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि बालबालिकाको सर्वोत्तम हितको लागि आवश्यक परेमा बाल अदालतले कुनै बालबालिकालाई बाबु वा आमाबाट अलग गरी कुनै संरक्षकको जिम्मामा रहने आदेश दिन सक्नेछ।

तर त्यसरी आदेश दिनु अघि सम्बन्धित पक्षलाई आफ्नो सफाई पेश गर्ने मनासिव मौकाबाट वञ्चित गर्नु हुँदैन।

(३) बालबालिकाको अहित हुने भनी बाल अदालतले रोक लगाएको अवस्थामा बाहेक बाबु वा आमा वा दुवैसँग भिन्न वा अलग रहेको बालबालिकालाई बाबु वा आमासँग व्यक्तिगत सम्बन्ध कायम राख्ने वा नियमित रुपमा प्रत्यक्ष सम्पर्क वा भेटघाट गर्ने, टेलिफोन गर्ने, पत्राचार गर्ने वा विद्युतीय सञ्चार माध्यमबाट सम्पर्क गर्ने अधिकार हुनेछ।

(४) कुनै बालबालिकाको बाबु वा आमा कानून बमोजिम थुना वा कैदमा रहेको कारण त्यस्तो बालबालिका बाबु वा आमाबाट अलग भएमा सम्बन्धित

अधिकारीले बालबालिकालाई निजको बाबु वा आमा रहे बसेको स्थानको बारेमा जानकारी दिनु पर्नेछ र त्यस्ता बाबुआमासँग नियमित रुपमा सम्पर्क वा भेटघाट गर्न दिनु पर्नेछ।

(५) धर्मसन्तान राख्ने व्यक्तिले धर्मसन्तान हुने बालबालिकालाई निजको इच्छा अनुसार आफ्नो जन्म दिने बावु वा आमासँग भेटघाट, सम्पर्क तथा पत्राचार गर्न दिनु पर्नेछ।

(६) वैकल्पिक हेरचाह गर्ने व्यक्ति वा संस्थाले आफ्नो हेरचाह वा संरक्षणमा रहेका बालबालिकालाई निजको जन्म दिने बाबुआमा वा परिवारसँग भेटघाट गर्न दिनु पर्नेछ।

७. **संरक्षणको अधिकारः** (१) प्रत्येक बालबालिकालाई आफ्नो बाबु, आमा, परिवारका अन्य सदस्य वा संरक्षकबाट बालमैत्री वातावरणमा हुर्कने र उचित हेरचाह, संरक्षण, पालनपोषण, माया ममता र स्नेह प्राप्त गर्ने अधिकार हुनेछ।

(२) प्रत्येक बालबालिकाको हेरचाह, संरक्षण तथा पालनपोषणमा बाबुआमाको समान दायित्व हुनेछ। बाबुआमाको सम्बन्ध विच्छेद भएको वा अन्य कुनै कारणले अलग बसेको अवस्थामा बालबालिकाको पालनपोषणको खर्च आर्थिक क्षमता अनुसार बाबुआमा दुवैले व्यहोर्नु पर्नेछ।

(३) कुनै पनि बाबुआमा परिवारको अन्य सदस्य वा संरक्षकले आफ्नो छोराछोरी वा संरक्षकत्वमा रहेका बालबालिकालाई बेवारिस छोड्न वा त्याग्न पाउने छैन।

(४) अपाङ्गता भएका, द्धन्द्वपीडित, विस्थापित, जोखिममा परेका वा सडकमा बस्ने बालबालिकालाई सुनिश्चित भविष्यका लागि राज्यबाट तोकिए बमोजिम विशेष संरक्षण पाउने अधिकार हुनेछ।

(५) प्रत्येक बालबालिकालाई निजको बाबु, आमा, परिवारका अन्य सदस्य वा संरक्षक, शिक्षक तथा अन्य व्यक्तिबाट हुने हरेक किसिमका शारीरिक वा मानसिक हिंसा र यातना, हेला, अमानवीय व्यवहार, लैङ्गिक वा छुवाछुतजन्य दुर्व्यवहार, यौनजन्य दुर्व्यवहार र शोषण विरुद्ध संरक्षण प्राप्त गर्ने अधिकार हुनेछ।

(६) प्रत्येक बालबालिकालाई आर्थिक शोषण हुनबाट संरक्षण पाउने अधिकार हुनेछ र बालबालिकालाई हानी हुने वा तिनीहरुको शिक्षामा बाधा अड्चन पुग्ने वा स्वास्थ्य, शारीरिक, मानसिक, नैतिक, सामाजिक विकासमा हानि पुग्ने कुनै पनि कामबाट संरक्षित हुन पाउने अधिकार हुनेछ।

(७) कुनै पनि बालबालिकालाई सेना, प्रहरी र सशस्त्र समूहमा भर्ना गर्न र प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रुपमा सशस्त्र द्वन्द्व वा राजनीतिक उद्देश्यको लागि प्रयोग गर्न पाइने छैन।

(८) कसैले पनि सशस्त्र द्वन्द्व वा जस्तोसुकै प्रतिकूल अवस्थामा कुनै पनि बहानामा बालबालिकाको हितको लागि प्रयोग हुने विद्यालय लगायतका स्थान, सेवा वा सुविधामा आक्रमण वा सोको सञ्चालन एवम् व्यवस्थापनमा अवरोध गर्न वा गराउन हुँदैन।

(९) कसैले पनि प्रचलित कानून विपरीत बालबालिकालाई श्रममा संलग्न गराउन पाइने छैन।

(१०) प्रदेश सरकारले बालबालिकाको संरक्षणको लागि आवश्यक बालमैत्री उपायहरुको अवलम्बन गर्न तथा मापदण्ड बनाई लागू गर्न सक्नेछ।

८. **<u>सूचना तथा सहभागिताको अधिकारः</u>** (१) प्रचलित कानून बमोजिम बालबालिकाले आफ्नो तथा बालबालिकासँग सम्बन्धित सार्वजनिक हितको सूचना, जानकारी माग गरेमा उनीहरुको उमेर, परिपक्वता तथा बौद्धिक अवस्था समेतका आधारमा सरल भाषा र उपयुक्त माध्यममा सूचना, जानकारी उपलब्ध गराउनु सबै सरकारी, गैह्रसरकारी, सार्वजनिक निकाय तथा निजी संस्थाहरुको जिम्मेवारी हुनेछ ।

(२) आफ्नो धारणा बनाउन सक्षम भएका बालबालिकालाई आफ्नो प्रत्यक्ष सरोकार रहेका र आफूलाई असर पार्ने विषयमा परिवार, समुदाय, विद्यालय वा अन्य सार्वजनिक निकाय वा संस्था लगायतबाट गरिने निर्णयमा सहभागी हुने अधिकार हुनेछ।

(३) उपदफा (२) बमोजिमको निर्णयमा सहभागी हुँदा बालबालिकाले व्यक्त गरेको विचारलाई निजको उमेर र परिपक्वता अनुसार उचित स्थान दिनु पर्नेछ।

(४) प्रदेश सरकारले बाल सहभागिता सम्बन्धी प्रादेशिक कार्यविधि तयार गरी कार्यान्वयन गर्नेछ ।

९. **<u>अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको अधिकारः</u>** प्रत्येक बालबालिकालाई प्रचलित कानून बमोजिम स्वतन्त्रतापूर्वक आफ्नो कुरा राख्ने अधिकार हुनेछ।

१०. **<u>संस्था खोल्ने र शान्तिपूर्वक भेला हुने अधिकारः</u>** (१) प्रत्येक बालबालिकालाई बाल अधिकारको संरक्षण तथा प्रबर्द्धनको लागि बाल क्लब, बाल सञ्जाल वा संस्था खोल्ने अधिकार हुनेछ।

(२) प्रत्येक बालबालिकालाई आफ्नो सर्वाङ्गीण विकास र बाल अधिकारको प्रचार प्रसार तथा प्रवर्द्धनका लागि शान्तिपूर्वक भेला हुने अधिकार हुनेछ।

(३) उपदफा (१) बमोजिम बालबालिकाले बाल क्लब, बाल सञ्जाल वा संस्था खोल्न चाहेमा स्थानीय कानून बमोजिम सम्बन्धित स्थानीय तहमा दर्ता गर्नुपर्नेछ ।

(४) उपदफा (३) बमोजिमको बाल क्लबहरुको जिल्ला सञ्जाल प्रदेश सरकारको जिल्ला स्थित बालबालिका हेर्ने कार्यालयमा दर्ता हुनेछ ।

(५) बालबालिकाको प्रदेश स्तरीय बाल परिषद् प्रदेश सरकारको बालबालिका हेर्ने मन्त्रालयमा दर्ता हुनेछ ।

(६) बाल क्लब, बाल सञ्जाल वा संस्थाको दर्ता, काम कर्तव्य, अधिकार र सञ्चालन सम्बन्धी व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

११. **गोपनीयताको अधिकार:** (१) प्रत्येक बालबालिकालाई निजको जीउ, आवास, सम्पत्ति, लिखत, तथ्याङ्क, व्यक्तिगत सूचना, पत्राचार र चरित्र सम्बन्धी विषयमा गोपनीयताको अधिकार हुनेछ।

(२) कसैले पनि बालबालिकाको चरित्रमा आघात पार्ने वा निजलाई लाज, ग्लानी वा अपहेलना हुने किसिमको निजको व्यक्तिगत सूचना, विवरण, फोटो वा भिडियोको सिर्जना, सूचना सङ्कलन, प्रकाशन, मुद्रण, प्रदर्शन, बिक्री वितरण वा कुनै पनि माध्यमबाट प्रवाह गर्न वा गराउन हुँदैन।

(३) बाल अदालत, प्रहरी कार्यालय, संरक्षक, अभिभावक वा अन्य निकायबाट कसूरजन्य कार्यको आरोप लागेका वा पीडित बालबालिकाको नाम थर, ठेगाना, उमेर, लिङ्ग, पारिवारिक पृष्ठभूमि, आर्थिक स्थिति, कसूर तथा त्यस सम्बन्धमा कुनै कारबाही भएको भए सो लगायत बालबालिकाको पहिचान खुल्ने विवरण गोप्य राख्नु पर्नेछ। यसरी गोप्य राखिएको बालबालिकाको विवरण कानून बमोजिम बाहेक अन्यन्त्र प्रयोग गरिनु हुँदैन।

तर कुनै अध्ययन वा शोध कार्यको लागि प्रकाशित गर्नु परेमा बालबालिका र निजको परिवारको नाम, थर, ठेगाना तथा अन्य व्यक्तिगत पहिचान नखुल्ने गरी उमेर वा लिङ्ग मात्र उल्लेख गरी प्रकाशन गर्न सकिनेछ।

१२. **अपाङ्गता भएका बालबालिकाको विशेष अधिकार:** (१) अपाङ्गता भएका प्रत्येक बालबालिकालाई आफ्नो आत्मसम्मान मान प्रतिष्ठा सुनिश्चित गर्ने, आत्मनिर्भरता प्रबर्द्धन गर्ने, समाजमा सक्रिय रुपले सहभागी हुने तथा सम्मानजनक रुपमा बाँच्न पाउने अधिकार हुनेछ।

(२) अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई विशेष हेरचाह पाउने र समाजमा घुलमिल हुन तथा आफ्नो व्यक्तिगत विकासका लागि शिक्षा, तलिम, स्वास्थ्य स्याहार सेवा, पुनर्स्थापना सेवा, रोजगारीको तयारी तथा मनोरञ्जनका अवसर प्राप्त गर्ने अधिकार हुनेछ।

(३) अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई सार्वजनिक सेवा, सुविधामा समान पहुँच र उपभोगको अधिकार हुनेछ।

(४) अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई विशेष संरक्षण, शिक्षा, स्वास्थ्य, तालिम, स्वास्थ्य स्याहार सेवा, पुनर्स्थापना सेवा, रोजगारी तयारी तथा मनोरन्जनका

अवसरको सुनिश्चितता गर्ने जिम्मेवारी प्रदेश सरकार मार्फत स्थानीय सरकारको हुनेछ ।

(५) अपाङ्गता भएका बालबालिकाको निशुल्क उपचार, शारीरिक अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई निःशुल्क अपाङ्गता बालमैत्री दिवा स्याहार केन्द्र, बालबालिकाको जन्मजात अपाङ्गता हुने नहुने सम्बन्धमा निःशुल्क जाँच गर्ने व्यवस्थाको सुनिश्चितता प्रदेश सरकारले गर्नेछ।

१३. **पोषण एवम् स्वास्थ्यको अधिकारः** (१) प्रत्येक बालबालिकालाई उचित पोषण, सफा र स्वच्छ खानेपानी तथा दुई वर्षसम्मका बालबालिकालाई स्तनपानको समेत अधिकार हुनेछ।

(२) गर्भवती महिला, स्तनपान गराउने आमा र बालबालिकालाई रोगबाट बच्न आवश्यक खोपहरू लिन पाउने र राष्ट्रिय मापदण्ड अनुरूपको शारीरिक तथा मानसिक स्वास्थ्य सेवा उपभोग गर्न पाउने र उमेर एवम् परिपक्वताको स्तर अनुसार प्रजनन तथा प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धी जानकारी पाउने अधिकार हुनेछ।

(३) प्रत्येक बालबालिकालाई आधारभूत स्वास्थ्य उपचार निःशुल्क र उपलब्ध स्रोत, साधनको आधारमा विशिष्टिकृत बाल स्वास्थ्य उपचार निःशुल्क रूपमा प्राप्त गर्ने अधिकार हुनेछ।

(४) प्रदेश सरकारले बालबालिकाको स्वास्थ्यको अधिकारको लागि प्रचलित कानून बमोजिम अनिवार्य खोप स्वास्थ्य सेवा, वालमैत्री एम्बुलेन्स सेवा लगायतका सेवा सञ्चालन गर्नेछ।

(५) विपन्न, सिमान्तकृत, दलित तथा अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई तोकिए बमोजिम पोषण भत्ता उपलब्ध हुनेछ ।

१४. **खेलकुद, मनोरञ्जन तथा सांस्कृतिक अधिकारः** (१) प्रत्येक बालबालिकालाई निजको उमेर र रुचि अनुसारको खेल खेल्ने र खेलकुदमा सहभागी हुने अधिकार हुनेछ।

(२) प्रत्येक विद्यालयले पठनपाठन बाहेकको समयमा खेलकुदमा सहभागी हुन बालबालिकालाई प्रोत्साहन गर्ने र त्यसको लागि आवश्यक उपयुक्त खेलकुद स्थल र खेलकुद सामग्रीको व्यवस्था गर्नु पर्नेछ।

(३) प्रत्येक बालबालिकालाई आफ्नो उमेर, रुचि र आवश्यकता अनुसार बालमैत्री मनोरञ्जन गर्ने अधिकार हुनेछ।

(४) प्रत्येक बालबालिकालाई आफ्नो हित प्रतिकूल नहुने गरी आफ्नो धर्म, संस्कृति, चलन, रीतिरिवाज र आस्था अनुरूप साँस्कृतिक क्रियाकलापमा भाग लिने अधिकार हुनेछ।

१५. **प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको अधिकार:** (१) छ वर्ष मुनिका बालबालिकालाई आफ्नो उमेर र विकासको स्तर अनुसार बालमैत्री वातावरणमा उपयुक्त ढङ्गले सिक्न पाउने तथा प्रारम्भिक बाल विकासको अधिकार हुनेछ।

(२) प्रत्येक बालबालिकालाई प्रचलित कानून बमोजिम आधारभूत तहसम्मको शिक्षा अनिवार्य र निःशुल्क तथा माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा निःशुल्क रुपमा बालमैत्री वातावरणमा पाउने अधिकार हुनेछ।

(३) प्रत्येक बालबालिकालाई आफ्नो विशेष शारीरिक तथा मानसिक अवस्था अनुसार प्रचलित कानून बमोजिम उपयुक्त अध्ययन सामग्री तथा शिक्षण विधि मार्फत् शिक्षा पाउने अधिकार हुनेछ।

(४) परिवारमा चरम गरिबी, विपन्न, सिमान्तकृत, विपद् वा महामारीबाट प्रभावित, अपाङ्गता भएका, परिवार पहिचान नभएका, बैदेशिक रोजगारीको क्रममा अभिभावकको मृत्यू भएका, उच्च जोखिममा रहेका वा हिंसा र शोषणमा परि तत्काल परिवारमा पुनर्स्थापन हुन नसकेका र दलित बालबालिकालाई उपयुक्त छात्रवृत्ति सहितको निःशुल्क शिक्षा पाउने अधिकार हुनेछ ।

(५) प्रदेश सरकारले बालबालिकाको विद्यालय छोड्ने दरलाई न्यूनीकरण गर्न आवश्यक कार्ययोजना तयार गर्नेछ।

परिच्छेद-३
बालबालिकाप्रतिको दायित्व

१६. **बालबालिकाको सर्वोत्तम हितलाई प्राथमिकता दिनु पर्ने:** (१) बालबालिकासँग सम्बन्धित कार्य गर्ने प्रत्येक निकाय तथा संस्थाका अधिकारीले हरेक काम कारबाही गर्दा बालबालिकाको सर्वोत्तम हितलाई प्राथमिकता दिई आवश्यक बालमैत्री प्रक्रिया अपनाउनु पर्नेछ।

(२) जीवन जोखिममा भएका बालबालिकालाई तत्काल सहयोग गर्नु सबैको दायित्व हुनेछ।

(३) बाल अदालत वा बालकल्याण अधिकारीले बालबालिकाको वैकल्पिक हेरचाह सम्बन्धी व्यवस्था गर्दा बालबालिकालाई बाबु, आमा वा संरक्षकबाट अलग गर्नु पर्दा र बाबु आमाको सम्बन्ध विच्छेद भई छोराछोरीको हेरचाह तथा पालनपोषण कसले गर्ने भन्ने निर्णय गर्दा बालबालिकाको धर्म, संस्कृति, भाषा, पहिचान, जीवन रक्षाको सुनिश्चितता, पारिवारिक सन्निकटता कायम रहने अवस्था, स्वयं बालबालिकाको धारणा तथा स्वेच्छापूर्ण सहमति लगायतका विषयलाई ध्यानमा राखि उच्चतम हित निर्धारण प्रक्रिया अवलम्बन गर्नु पर्नेछ।

(४) बालबालिका रहने वा बालबालिकालाई सेवा प्रदान गर्ने सार्वजनिक र निजी सामाजिक संस्थाले भौतिक संरचना निर्माण वा मर्मत सम्भार गर्दा बाल तथा अपाङ्गमैत्री हुने गरी आवश्यक व्यवस्था मिलाउनु पर्नेछ।

१७. **परिवार वा संरक्षकको दायित्वः** (१) बालबालिकाको हेरचाह, पालनपोषण र वृत्ति विकासमा बाबु र आमा दुवैको समान दायित्व हुनेछ।

(२) बालबालिकालाई हेरचाह, पालनपोषण र संरक्षण गर्नु, शिक्षा, स्वास्थ्य उपचार लगायत व्यक्तित्व विकासका अवसर उपलब्ध गराउनु, माया ममतापूर्ण वातावरण उपलब्ध गराउनु र सुनिश्चित भविष्यको लागि उचित मार्गदर्शन गर्नु प्रत्येक बाबुआमा, परिवारका अन्य सदस्य वा संरक्षकको दायित्व हुनेछ।

(३) बाबु, आमा, परिवारका अन्य सदस्य वा संरक्षकले विद्यालय जाने उमेरका प्रत्येक बालबालिकालाई विद्यालयमा भर्ना गराई शिक्षा आर्जनका लागि समुचित वातावरण उपलब्ध गराउनु पर्नेछ।

(४) बाबुआमा, परिवारका अन्य सदस्य वा संरक्षकले बालबालिकाको शिक्षा, स्वास्थ्य तथा शारीरिक वा मानसिक विकासमा असर पर्ने गरी श्रम गराउनु हुँदैन।

(५) बाबु, आमा, परिवारका अन्य सदस्य वा संरक्षकले छ वर्ष उमेर नपुगेका बालबालिकालाई निवास वा अन्य स्थानमा एक्लै छाड्न वा उमेर पुगेको व्यक्तिको साथमा नलगाई एक्लै अन्यत्र पठाउन हुँदैन।

१८. **प्रदेश सरकारको दायित्वः** (१) बालबालिकाको हक हितको संरक्षण र प्रवर्द्धन तथा बाल अधिकार कार्यान्वयनका लागि प्रदेश सरकारले संघ र स्थानीय तहसँगको समन्वय र सहकार्यमा उपलब्ध स्रोत साधनको आधारमा आवश्यक व्यवस्था मिलाउनेछ।

(२) भौगोलिक, आर्थिक, सामाजिक, साँस्कृतिक रुपमा वा अन्य कुनै कारणले पछाडि परेका वा अपाङ्गता भएका बालबालिकाको समग्र विकासको लागि प्रदेश सरकारले विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गर्नेछ।

(३) प्रदेश सरकारले संघ र स्थानीय तहसँगको समन्वय र सहकार्यमा प्रचलित कानूनले तोकेका लक्षित वर्ग, समुदाय तथा क्षेत्रका बालबालिकाका लागि आवश्यकतानुसार विशेष शिक्षा, दूर शिक्षा, व्यावसायिक शिक्षा र अनलाइन शिक्षा लगायत शिक्षा सम्बन्धी अन्य व्यवस्था मिलाउन सक्नेछ।

(४) बालबालिकाको बाँच्न पाउने तथा संरक्षणको अधिकारको रक्षा र उनीहरुको विकास तथा अर्थपूर्ण सहभागिताको प्रवर्द्धनका लागि प्रदेश सरकारले संघ र स्थानीय तहसँग समन्वय र सहकार्य गर्नेछ।

(५) प्रदेश सरकारले सङ्घ तथा स्थानीय तहसँगको समन्वयमा सडक बालबालिकाको संरक्षणको लागि मापदण्ड बनाई आवश्यक उपायहरु अवलम्बन गर्न सक्नेछ।

(६) प्रदेश सरकारले सङ्घ, स्थानीय तह वा सरोकारवाला संघसंस्थासँगको समन्वयमा विशेष संरक्षणको आवश्यकता भएका बालबालिकाको पालनपोषण र स्वास्थ्य लगायतका आधारभूत आवश्यकताहरुको लागि आवश्यक व्यवस्था मिलाउनेछ।

१९. **सञ्चार क्षेत्रको दायित्वः** बाल अधिकारको उल्लङ्घन र बालबालिकाको हित प्रतिकूल नहुने गरी सूचना प्रकाशन वा प्रसारण गर्नु सञ्चार क्षेत्रको दायित्व हुनेछ।

परिच्छेद-४
बाल न्याय सम्बन्धी व्यवस्था

२०. **कसूरजन्य कार्यको अनुसन्धान गर्दा विचार गर्नु पर्ने कुराहरुः** अनुसन्धान अधिकारीले कसूरजन्य कार्यको अनुसन्धान गर्ने सिलसिलामा यस ऐनमा अन्यन्त्र उल्लेखित कुराका अतिरिक्त देहायका कुराहरु विचार गर्नु पर्नेछः-

(क) बालबालिकालाई असर पर्ने कुनै निर्णय गर्नु अघि निजको धारणा बुझ्ने,

(ख) बालबालिकाको हित र स्वार्थ जोडिएको कुनै पनि विषयमा निर्णय गर्नु अघि निजको बाबु, आमा, परिवारका अन्य सदस्य वा संरक्षकलाई आफ्नो भनाई राख्ने अवसर दिने,

(ग) बालबालिकाको उमेर, बौद्धिक विकासको स्तर, आस्था र सांस्कृतिक मूल्य मान्यता अनुरुपको बोली, वचन र व्यवहार गर्ने,

(घ) बालबालिकासँग संवाद गर्दा निजले चाहेको भाषामा गर्ने र आवश्यकता अनुसार दोभाषेको सहयोग लिने।

२१. **बालबालिकालाई नियन्त्रणमा लिनेः** (१) कसूरजन्य कार्यको सूचना प्राप्त भएमा अनुसन्धान अधिकारीले यथाशीघ्र सोको जानकारी बालबालिकाको परिवारका सदस्य, संरक्षक वा नजिकको नातेदारलाई दिनु पर्नेछ।

(२) कसूरजन्य कार्यको सूचना प्राप्त भएमा अनुसन्धान अधिकारीले यथाशीघ्र सो कसूरको सम्बन्धमा अनुसन्धान प्रारम्भ गर्नु पर्नेछ। त्यसरी अनुसन्धान गर्दा कसूरजन्य कार्यको आरोप लागेको बालबालिकालाई अनुसन्धानको लागि नियन्त्रणमा नलिई नहुने देखिएमा अनुसन्धान अधिकारीले त्यस्तो बालबालिकालाई

नियन्त्रणमा लिन सक्नेछ। यसरी बालबालिकालाई नियन्त्रणमा लिँदा उनीहरुको शारीरिक, बौद्धिक, मानसिक अवस्था र परिपक्वताको स्तरलाई ध्यान दिनु पर्नेछ।

(३) उपदफा (२) बमोजिम नियन्त्रणमा लिइएका बालबालिकालाई सम्भव भएसम्म बाल मनोविज्ञ वा बाल हित सम्बन्धी काम गर्ने व्यक्तिसँग सम्पर्क गराई आवश्यक परामर्श सेवा उपलब्ध गराउनु पर्नेछ।

(४) उपदफा (२) बमोजिम अनुसन्धान अधिकारीले बालबालिकालाई नियन्त्रणमा लिँदा बल प्रयोग गर्न पाउने छैन।

तर बालबालिकालाई नियन्त्रणमा लिन आवश्यक पर्ने न्यूनतम बल प्रयोग गर्न बाधा पर्ने छैन।

(५) उपदफा (२) बमोजिम नियन्त्रणमा लिइएको बालबालिकालाई प्रचलित कानून बमोजिम दिशान्तर गर्न सक्ने भएमा अनुसन्धान अधिकारीले प्रचलित कानूनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि त्यस्तो बालबालिकासँग आफैले बयान लिन सक्नेछ।

(६) उपदफा (२) बमोजिम नियन्त्रणमा लिइएको बालबालिकालाई बाल अदालतको अनुमतिले एक पटकमा पाँच दिनमा नबढ्ने गरी एक्काइस दिनसम्म निगरानी कक्षमा राख्न सकिनेछ।

(७) उपदफा (६) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि कसूरजन्य कार्यको आरोप लागेको बालबालिकाको शारीरिक अवस्था, उमेर, कसूरजन्य कार्य गर्दाको परिस्थिति वा निगरानी कक्षको अवस्थालाई ध्यानमा राख्दा निजलाई निगरानी कक्षमा राख्न उपयुक्त छैन भन्ने बाल अदालतलाई लागेमा बाल अदालतले खोजेको बखत उपस्थित गराउने शर्तमा त्यस्तो बालबालिकालाई निजको बाबु, आमा, परिवारका अन्य सदस्य वा संरक्षक र निजहरु नभए बालबालिकाको हक हितको संरक्षण गर्ने कार्यमा संलग्न सामाजिक संस्था वा बाल सुधार गृहको जिम्मा लगाई मुद्दाको अनुसन्धान गर्ने आदेश दिन सक्नेछ।

(८) अनुसन्धान अधिकारीले नियन्त्रणमा लिएका बालबालिकालाई सोधपुछ गर्दा निजको बाबुआमा वा संरक्षक वा बालकल्याण अधिकारी वा कानून व्यवसायीको उपस्थितिमा बालमैत्री वातावरणमा गर्नु पर्नेछ।

२२. <u>निगरानी कक्षको स्थापना सम्बन्धी व्यवस्थाः</u> (१) कसूरजन्य कार्यको आरोपमा नियन्त्रणमा लिइएका बालबालिकालाई अनुसन्धान अवधिभर राख्ने प्रयोजनको लागि प्रदेश सरकारले निगरानी कक्ष स्थापना गर्न सक्नेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम निगरानी कक्ष स्थापना नभएसम्मको लागि प्रत्येक जिल्ला प्रहरी कार्यालयमा अलग्गै कक्षको व्यवस्था गरिनेछ र त्यस्ता बालबालिकालाई वयस्क थुनुवासँग राखिने छैन।

(३) अनुसन्धानका लागि नियन्त्रणमा लिइएका बालबालिकालाई आवश्यकतानुसार बालमनोविज्ञको परामर्श तथा मनोसामाजिक सहयोग उपलब्ध गराउनु पर्नेछ।

(४) निगरानी कक्षमा राखिने बालबालिकाको सहयोगका लागि त्यस्तो बालबालिकाको परिवारका कुनै सदस्यसँगै बस्न चाहेमा अनुसन्धान अधिकारीले आवश्यकतानुसार समय र शर्त तोकी सँगै बस्न अनुमति दिन सक्नेछ।

(५) निगरानी कक्षको स्थापना, सञ्चालन, व्यवस्थापन तथा अनुगमन सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ।

२३. **<u>अनुसन्धान सम्बन्धी विशेष व्यवस्थाः</u>** (१) प्रचलित कानूनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि प्रदेश सरकारले बालबालिका उपर आरोप लागेको कसूरजन्य कार्यको अनुसन्धान गर्न छुट्टै इकाइ गठन गर्नेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम छुट्टै इकाइ गठन नभएसम्म प्रदेश सरकारले जिल्ला प्रहरी कार्यालयमा कार्यरत बाल न्याय सम्बन्धी तालिम प्राप्त कर्मचारीलाई सो कार्य गर्न तोक्न सक्नेछ।

२४. **<u>पीडित बालबालिकाका अधिकारः</u>** पीडित बालबालिकालाई अनुसन्धानको हरेक चरणमा देहाय बमोजिमका बाल अनुकूल न्यायको अधिकार हुनेछः-

(क) आफूले बुझ्ने भाषामा जानकारी पाउने,

(ख) सहभागी वा संलग्न हुने,

(ग) व्यक्तिगत परिचयात्मक विवरण गोप्य राख्न पाउने,

(घ) पीडकबाट मनासिब माफिकको क्षतिपूर्ति भराई पाउने,
तर यस खण्डले पीडितले राज्यबाट क्षतिपूर्ति पाउन सक्ने अवसरलाई सीमित पारेको मानिने छैन।

(ङ) निःशुल्क कानूनी सहायता तथा आवश्यकतानुसार मनोसामाजिक परामर्श सेवा पाउने र चाहेमा अलग्गै कानून व्यवसायी राख्न पाउने,

(च) अनुसन्धान गर्ने निकायले प्रयोग गर्ने भाषा पीडितले नबुझ्ने भएमा निःशुल्क दोभाषे, सांकेतिक भाषा विज्ञ वा अनुवादको सुविधा पाउने,

(छ) अनुसन्धान गर्ने निकायले गरेको निर्णय तथा आदेश लगायतका कागजातहरुको प्रतिलिपि निःशुल्क पाउने,

(ज) पीडक वा निजको पक्षबाट हुन सक्ने हानिबाट सुरक्षित हुन प्रहरी संरक्षण पाउने,

(झ) कारवाहीका बखत आवश्यकतानुसार प्रतिवादीको उपस्थितिलाई अप्रत्यक्ष तुल्याउन पाउने।

२५. **दिशान्तर गर्दा विचार गर्नुपर्ने:** दिशान्तर गर्दा देहायका कुरा विचार गर्नु पर्नेछः-

(क) बालबालिकाले कसूरजन्य कार्य गरेको स्वीकार गरेको,

(ख) सम्बन्धित बालबालिका, निजको बाबु, आमा र बाबुआमा नभए परिवारका अन्य सदस्य वा संरक्षकको सहमति,

(ग) पीडित पक्षको यथासम्भव पुनर्स्थापना हुने गरी निजको सहमति प्राप्त भएको,

(घ) कसूरजन्य कार्यको प्रकृति र सो कार्य गर्दाको परिस्थिति, घटनाको गाम्भीर्यता, बालबालिकाको उमेर, परिपक्वता र बौद्धिक स्तर, पारिवारिक वातावरण तथा पीडितलाई पुगेको क्षति र निजको पुनर्स्थापनालाई आधार लिनु पर्ने।

२६. **दिशान्तर गर्दा अवलम्बन गरिने प्रक्रियाः** (१) दिशान्तर गर्दा बालबालिकाको इच्छा समेतलाई विचार गरी देहाय बमोजिमको एक वा एक भन्दा बढी उपयुक्त प्रक्रिया अवलम्बन गरिनेछः-

(क) बालबालिकालाई पीडितसँग मेलमिलाप वा समझदारी कायम गराउने,

(ख) बालबालिकालाई गल्ती महसुस गर्न लगाउने,

(ग) बालबालिका र निजको परिवारलाई आवश्यक परामर्श दिने,

(घ) बालबालिकालाई कुनै सामुदायिक सेवामा पठाउने,

(ङ) बालबालिकाको हेरचाह र संरक्षण गर्न कुनै संस्थामा पठाउने,

(च) बालकल्याण अधिकारीको सुपरिवेक्षण र निर्देशनमा रहने गरी बालबालिकालाई छाड्ने,

(छ) बालबालिकालाई बाबु, आमा, परिवारको अन्य सदस्य वा संरक्षकको जिम्मा लगाउने,

(ज) बालबालिकालाई कुनै तालिम वा शैक्षिक कार्यक्रममा सहभागी गराउने।

(२) उपदफा (१) को खण्ड (घ), (ङ), (च), (छ) र (ज) बमोजिमको कुनै प्रक्रिया अवलम्बन गरी दिशान्तर गर्दा अवधि समेत तोकिनेछ।

(३) उपदफा (१) को खण्ड (घ), (ङ) र (च) बमोजिमको प्रक्रिया अवलम्बन गरी दिशान्तर गर्दा कसूरजन्य कार्य गरे बापत् बालबालिकालाई हुन सक्ने अधिकतम सजाय भन्दा बढी अवधि हुने गरी दिशान्तर गरिने छैन।

(४) अनुसन्धान अधिकारीले बालबालिकालाई दिशान्तर गर्नु अघि बालमनोविज्ञ र बाल विशेषज्ञबाट बालबालिकाको शारीरिक तथा मानसिक अवस्था र समाजसेवीबाट बालबालिकाको आर्थिक, साँस्कृतिक अवस्था तथा परिवेशको अध्ययन र विश्लेषण गर्न लगाई प्रतिवेदन लिनु पर्नेछ।

(५) उपदफा (१) बमोजिम अनुसन्धान अधिकारीले बालबालिकालाई दिशान्तर गरेको जानकारी आफ्नो माथिल्लो निकायलाई दिनु पर्नेछ।

(६) कसूरजन्य कार्यको आरोप लागेका बालबालिकालाई दिशान्तर गरिएमा त्यस्तो विवादको अन्त्य हुनेछ र सोको औपचारिक न्यायिक प्रक्रिया समाप्त भएको मानिनेछ।

(७) दिशान्तर गर्ने अनुसन्धान अधिकारीले दिशान्तर गरिएको बालबालिका दिशान्तर प्रक्रियामा निरन्तर रुपमा सहभागी भए नभएको कुराको अनुगमन प्रोवेशन अधिकारी मार्फत गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्नेछ।

(८) बालबालिकालाई दिशान्तर गर्दा पीडितलाई भएको हानि नोक्सानी वापत देहाय बमोजिम गर्न सकिनेछः-

(क) पीडितलाई क्षतिपूर्ति दिने वा वास्तविक हानि नोक्सानी भराई दिने,

(ख) कसूरजन्य कार्यबाट प्राप्त सम्पत्ति, मुनाफा वा सामग्री सम्बन्धित धनीलाई फिर्ता गर्न लगाउने।

(९) दिशान्तर सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ।

२७. **<u>बाल न्याय सम्बन्धी अन्य व्यवस्थाः</u>** कसूर, अभियोजन, क्षतिपूर्ति, सजाय लगायतका बाल न्याय सम्बन्धी अन्य व्यवस्था प्रचलित कानून बमोजिम हुनेछ।

परिच्छेद-५
बालबालिकाको विशेष संरक्षण र पुनर्स्थापना

२८. **विशेष संरक्षणको आवश्यकता भएका बालबालिकाः** (१) देहायका बालबालिकालाई विशेष संरक्षणको आवश्यकता भएका बालबालिका मानिनेछः-

(क) अनाथ बालबालिका,

(ख) अस्पताल वा अन्य कुनै सार्वजनिक स्थानमा अलपत्र अवस्थामा छाडिएका वा फेला परेका वा बाबुआमाबाट अलग्गिएका वा बाबुआमा पत्ता नलागी बेवारिसे भएका बालबालिका,

(ग) बाबुआमालाई गम्भीर शारीरिक वा मानसिक अपाङ्गता वा अशक्तता भएको कारण उचित हेरचाह नपाएका बालबालिका,

(घ) कानूनी विवादमा परेका बालबालिकामध्ये दिशान्तर प्रक्रिया अन्तर्गत वैकल्पिक हेरचाहको लागि सिफारिस भएका बालबालिका,

(ङ) थुनामा रहेका वा बन्दी बाबु वा आमासँग आश्रित भई कारागारमा रहेका बालबालिका,

(च) जबरजस्ती करणी वा कानून बमोजिम सजाय हुने हाडनाताबाट जन्मिएको शिशुलाई आफूले पालनपोषण गर्न नसक्ने भनी बाल कल्याण अधिकारी वा बालअधिकार समिति समक्ष निवेदन परेका बालबालिका,

(छ) बाबु, आमा वा अभिभावकबाट दुर्व्यवहार, हिंसा वा बेवास्ता भएको कारणले बालबालिकाको उच्चतम हितका लागि परिवारबाट अलग गरिएका बालबालिका,

(ज) जबरजस्ती वा बँधुवा प्रकृतिका वा जोखिमपूर्ण वा निकृष्ट प्रकृतिको वा प्रचलित कानून विपरीत श्रममा संलग्न भई जीवनयापन गरिरहेका, धूमपान, मद्यपान एवम् अन्य लागूऔषधको कुलतमा फसेका वा एच.आई.भी. सङ्क्रमित वा प्रभावित बालबालिका,

(झ) गम्भीर शारीरिक वा मानसिक स्वास्थ्य समस्या वा गम्भीर अपाङ्गता भएका कारण जीवन जोखिममा रही बाबुआमा वा परिवारबाट उपचारको व्यवस्था हुन नसकेका वा सामान्य जीवनयापन गर्न कठिनाई भएका बालबालिका,

(ञ) बालबालिका विरुद्धको कसूरबाट पीडित भएका वा त्यस्तो जोखिममा रहेका बालबालिका,

(ट) विपद् वा सशस्त्र द्वन्द्वका कारणले बाबुआमा दुवै वा बाबुआमा मध्ये एक गुमाएको वा आफू नै शारीरिक वा मानसिक रूपमा आघात परेका वा अपाङ्गता भएका बालबालिका,

(ठ) विपन्न दलित समुदायका बालबालिका,

(ड) नेपाल सरकारको महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालयले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी वा मन्त्रालयले प्रदेश राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी विशेष

संरक्षणको आवश्यकता भएका बालबालिका भनी तोकेका अन्य बालबालिका।

(ढ) यौनिक तथा लैंगिक अल्पसंख्यक बालबालिका,

(ण) वैदेशिक रोजगारीका क्रममा आमा, बाबु वा संरक्षक गुमाएका बालबालिका,

(त) वैदेशिक रोजगारीमा गएको श्रमिक महिला अनिच्छित गर्भवती भई वा त्यसरी जन्मिएको बच्चा सहित स्वदेश फर्केकोमा त्यसै कारणबाट पारिवारिक बहिष्करणमा परेका बालबालिका।

(२) उपदफा (१) बमोजिमका बालबालिकालाई आवश्यकता अनुसार उद्धार, अस्थायी संरक्षण, स्वास्थ्य उपचार, मनोसामाजिक सहयोग, पारिवारिक पुनर्मिलन, पुनर्स्थापना, वैकल्पिक हेरचाह, परिवार सहयोग, सामाजिक सुरक्षा, सामाजिकीकरण लगायत अन्य सेवा तथा सहयोग तोकिए बमोजिम हुनेछ।

(३) प्रदेश सरकारले उपदफा (१) बमोजिमका बालबालिकाको परिवारलाई सक्षम बनाउन आयआर्जन, उद्यमशीलता र जीविकोपार्जनको सुनिश्चितताको लागि आवश्यक कार्ययोजना तयार गर्नेछ।

२९. **वैकल्पिक हेरचाह सम्बन्धी व्यवस्थाः** (१) दफा २८ को उपदफा (१) बमोजिमका बालबालिकालाई वैकल्पिक हेरचाहको आवश्यकता भएका बालबालिका मानिनेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमका बालबालिकालाई देहायको प्राथमिकताको आधारमा तोकिए बमोजिम वैकल्पिक हेरचाहको व्यवस्था मिलाइनेछः-

(क) बालबालिकाको आमा वा बाबुको तर्फका नातेदार,

(ख) बालबालिकालाई हेरचाह गर्न इच्छुक परिवार वा व्यक्ति,

(ग) बालबालिकालाई परिवारमा आधारित हेरचाह गर्ने संस्था,

(घ) बाल गृह।

(३) वैकल्पिक हेरचाह सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ।

३०. **संरक्षक नियुक्त गर्ने वा तोक्नेः** दफा २९ बमोजिम वैकल्पिक हेरचाह सेवा प्रदान गर्दा प्रचलित कानून बमोजिम संरक्षक नियुक्त गरी वा तोकी हेरचाहको व्यवस्था मिलाउनु पर्नेछ।

३१. **बाल गृहको स्थापना तथा सञ्चालनः** (१) विशेष संरक्षणको आवश्यकता भएका बालबालिकाको संरक्षण गर्ने प्रयोजनका लागि प्रदेश सरकारले आवश्यकता अनुसार बाल गृहको स्थापना तथा सञ्चालन गर्न सक्नेछ।

(२) प्रदेश सरकारले सामाजिक संघसंस्थालाई बालगृह स्थापना तथा संञ्चालन गर्न अनुमति दिन सक्नेछ।

(३) उपदफा (१) र (२) बमोजिम स्थापना भएका बालगृहको स्थापना, सञ्चालकको योग्यता, सञ्चालन अनुमति, नवीकरण, वर्गीकरण, व्यवस्थापन, सञ्चालन मापदण्ड र अनुगमन सम्बन्धी व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ।

(४) दफा २९ र ४६ बमोजिम बाहेक बालबालिकालाई बाल गृहमा राख्न पाइने छैन।

(५) कसैले स्वीकृति नलिई बाल गृह स्थापना वा सञ्चालन गरेमा मन्त्रालयले त्यस्तो बाल गृह बन्द गरी संलग्न व्यक्ति तथा संस्थालाई एक लाख रुपैंयासम्म जरिवाना गर्न सक्नेछ र प्रचलित कानून बमोजिम थप अन्य कारवाही गर्न सक्नेछ। यसरी बालगृह बन्द गर्दा सो बालगृहमा रहेका बालबालिकाको वैकल्पिक व्यवस्था गर्नुपर्नेछ।

३२. **बाल गृहमा राख्ने अवधिः** विशेष संरक्षणको आवश्यकता भएका बालबालिकाको उपयुक्त पुनर्स्थापना नभएसम्म वा त्यस्तो बालबालिकाको उमेर अठार वर्ष पूरा नभएसम्म निजलाई आवासीय बाल गृहमा राखिनेछ।

३३. **पुनर्मिलनको व्यवस्थाः** बाल गृहमा रहेका बालबालिकाको बाबुआमा वा अभिभावक पत्ता लागेमा र बालबालिकाको सर्वोत्तम हित हुने देखिएमा पारिवारिक पुनर्मिलन गराउनु पर्नेछ। त्यसरी पुनर्मिलन गराएको जानकारी सम्बन्धित स्थानीय तहलाई दिनु पर्नेछ।

३४. **पुनर्स्थापना तथा सामाजिक पुनर्एकीकरण सम्बन्धी व्यवस्थाः** बाल गृहमा रहेका बालबालिकाको पुनर्स्थापना तथा सामाजिक पुनर्एकीकरण गर्ने दायित्व सम्बन्धित बाल गृहको हुनेछ। यसरी पुनर्एकीकरण गर्दा बालगृहले सम्बन्धित निकायसँग समन्वय गर्नुपर्नेछ।

३५. **संस्था प्रमुख जिम्मेवार हुनेः** (१) यस परिच्छेद बमोजिम कुनै संस्थाले संरक्षकको जिम्मेवारी पाएको भएमा त्यस्तो संस्था प्रमुख बालबालिकाको संरक्षण, हेरचाह तथा पालनपोषणको लागि अन्तिम जिम्मेवार मानिनेछ।

स्पष्टीकरणः यस दफाको प्रयोजनका लागि "संस्था प्रमुख" भन्नाले त्यस्तो संस्थाको प्रमुख कार्यकारी अधिकृत वा सो हैसियतमा काम गर्ने अध्यक्ष, प्रबन्ध निर्देशक वा संस्थाको नियमानुसार तोकिएको अन्य कुनै अधिकृत सम्झनु पर्छ।

(२) संरक्षकको जिम्मेवारी पाएको संस्थाले तोकिएको शर्त र प्रक्रिया विपरीत कार्य गरेमा त्यस्तो संस्थालाई तोकिएको अधिकारीले कुन शर्त उल्लंघन गरेको हो सो समेत खुलाई बालबालिकाको संरक्षण कार्य गर्न रोक लगाउन सक्नेछ।

(३) उपदफा (२) बमोजिम रोक लगाइएको संस्थाले अपेक्षित सुधार गरेको कुरा अनुगमनबाट पुष्टि भएमा तोकिएको अधिकारीले बालसंरक्षण सम्बन्धी कार्यमा लगाइएको रोक फुकुवा गर्न सक्नेछ।

३६. **बाल संरक्षण सम्बन्धी मापदण्डः** (१) विद्यालय, बालबालिकासँग प्रत्यक्ष काम गर्ने प्रत्येक सार्वजनिक निकाय, निजी क्षेत्र तथा सामाजिक संस्थाहरुले बालबालिका विरुद्धको हिंसा वा बाल यौन दुर्व्यवहारको रोकथाम गर्न, बालबालिकाको संरक्षण सुनिश्चित गर्न र उजूरीको तत्काल कारवाही गर्नको लागि संस्थागत तहमा बाल संरक्षण मापदण्ड निर्माण गरी लागू गर्नु पर्नेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम निर्माण गरिएको बाल संरक्षण मापदण्ड कार्यान्वयन गर्नु विद्यालय, प्रत्येक सार्वजनिक निकाय, निजी क्षेत्र तथा सामाजिक संस्थाका प्रमुखको दायित्व हुनेछ।

३७. **अनुगमन सम्बन्धी व्यवस्थाः** (१) विशेष संरक्षणको आवश्यकता भएका बालबालिकाको हेरचाह गर्ने व्यक्ति, परिवार वा संस्थाले प्रदान गरेको सेवाको गुणस्तर सुनिश्चित गर्न मन्त्रालयले नियमित अनुगमन र मूल्याङ्कन गर्न वा गराउन र आवश्यक निर्देशन दिन सक्नेछ।

(२) जिल्ला बाल अधिकार समितिले जिल्लाभरका बालबालिकाको समग्र स्थिति र उपलब्ध सेवाको गुणस्तर तथा प्रभावकारिताका सम्बन्धमा आवधिक रुपमा निरीक्षण र अनुगमन गर्नेछ।

३८. **प्रतिवेदनः** (१) यस ऐन बमोजिम बालबालिकाको हेरचाह र पालनपोषण गर्न जिम्मा लिएका व्यक्ति, संरक्षक वा संस्थाले बालबालिका सम्बन्धी विवरण अर्धवार्षिक र वार्षिक रुपमा सम्बन्धित स्थानीय बाल अधिकार समिति र जिल्ला बाल अधिकार समिति समक्ष पेश गर्नु पर्नेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम प्राप्त विवरणको आधारमा स्थानीय बाल अधिकार समितिले वार्षिक रुपमा जिल्ला बाल अधिकार समिति र प्रदेश बाल अधिकार समिति समक्ष प्रतिवेदन पेश गर्नु पर्नेछ।

(३) उपदफा (१) बमोजिम प्राप्त विवरणको आधारमा जिल्ला बाल अधिकार समितिले अर्धवार्षिक र वार्षिक रुपमा प्रदेश बाल अधिकार समिति समक्ष प्रतिवेदन पेश गर्नु पर्नेछ।

(४) उपदफा (१), (२) र (३) बमोजिमको विवरणको ढाँचा तोकिए बमोजिम हुनेछ।

परिच्छेद-६
संस्थागत व्यवस्था

३९. **प्रदेश बालअधिकार समितिः** (१) बालबालिकाको अधिकार तथा हक हितको संरक्षण, सम्बर्द्धन र प्रवर्द्धन गर्ने सम्बन्धमा आवश्यक कार्य गर्न देहाय बमोजिमको एक प्रदेश बाल अधिकार समिति रहनेछः-

(क) मन्त्री, सामाजिक विकास मन्त्रालय - अध्यक्ष
(ख) सचिव, मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय - सदस्य
(ग) सचिव, आन्तरिक मामिला हेर्ने मन्त्रालय - सदस्य
(घ) सचिव, सामाजिक विकास मन्त्रालय - सदस्य
(ङ) सचिव, स्वास्थ्य हेर्ने मन्त्रालय - सदस्य
(च) प्रमुख, प्रदेश प्रहरी कार्यालय - सदस्य
(छ) अध्यक्षले तोकेको जिल्ला समन्वय समितिको प्रमुख वा उपप्रमुख मध्येबाट एक जना - सदस्य
(ज) अध्यक्षले तोकेको नगरपालिकाको प्रमुख वा उपप्रमुख मध्येबाट एक जना - सदस्य
(झ) अध्यक्षले तोकेको गाउँपालिकाको अध्यक्ष वा उपाध्यक्ष मध्येबाट एक जना - सदस्य
(ञ) बालबालिकाको क्षेत्रमा योगदान पुऱ्याएका व्यक्ति वा विशेषज्ञहरु मध्येबाट अध्यक्षले मनोनीत गरेका कम्तीमा एक जना महिला सहित दुई जना - सदस्य
(ट) अध्यक्ष, गैसस महासंघ, गण्डकी प्रदेश - सदस्य
(ठ) अध्यक्ष, प्रदेश बाल परिषद् - सदस्य
(ड) सम्बन्धित महाशाखा प्रमुख, सामाजिक विकास मन्त्रालय -सचिव

(२) समितिले आवश्यकता अनुसार जिल्ला बाल अधिकार समितिका अध्यक्ष वा अन्य व्यक्तिहरुलाई बैठकमा आमन्त्रण गर्न सक्नेछ।

(३) उपदफा (१) को खण्ड (ञ) बमोजिम मनोनीत सदस्यहरूको पदावधि चार वर्षको हुनेछ।

(४) उपदफा (१) को खण्ड (ञ) बमोजिमको सदस्यमा मनोनीत हुनको लागि देहाय बमोजिमको योग्यता पूरा गरेको हुनु पर्नेछः-

(क) नेपाली नागरिक,
(ख) पच्चीस वर्ष उमेर पूरा भएको,
(ग) बालबालिका विरुद्धको कसूर वा नैतिक पतन देखिने फौजदारी कसूरमा सजाय नपाएको।

(५) उपदफा (४) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि समितिका मनोनीत सदस्यले आफ्नो पदीय जिम्मेवारी पूरा नगरेमा, समितिको हित विपरीत कुनै काम गरेमा वा पद अनुरुपको आचरण पालना नगरेमा त्यस्तो सदस्यलाई मनोनीत गर्ने अधिकारीले जुनसुकै बखत पदबाट हटाउन सक्नेछ।

(६) उपदफा (५) बमोजिम मनोनीत सदस्यलाई पदबाट हटाउनु अघि निजलाई सफाई पेश गर्ने मनासिब मौका दिनु पर्नेछ।

(७) उपदफा (१) बमोजिमको समितिको सचिवालय मन्त्रालयमा रहनेछ। समितिले आवश्यकता अनुसार उपसमिति समेत गठन गर्न सक्नेछ र त्यस्तो उपसमितिमा आवश्यकता अनुसार बाल मनोविज्ञलाई समावेश गर्नु पर्नेछ।

४०. **<u>प्रदेश बाल अधिकार समितिको काम, कर्तव्य र अधिकारः</u>** (१) समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार देहाय बमोजिम हुनेछः-

(क) प्रदेशको बालबालिका सम्बन्धी नीति, योजना तथा कार्यक्रम सम्बन्धमा आवश्यक सुझाव दिने,

(ख) प्रदेश भित्रका बालबालिकाको समग्र स्थिति र उपलब्ध सेवाको गुणस्तर तथा प्रभावकारिताका सम्बन्धमा आवधिक रुपमा निरीक्षण र अनुगमन गर्ने,

(ग) बालबालिकाको क्षेत्रमा सञ्चालित कार्यक्रमको अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा समीक्षा गर्ने,

(घ) नेपाल पक्ष रहेका बालबालिकाको हक अधिकारसँग सम्बन्धित सन्धि तथा सम्झौताहरुको कार्यान्वयनका लागि प्रदेश सरकारलाई आवश्यक सुझाव दिने,

(ङ) प्रदेशभित्र बालबालिकाको क्षेत्रमा काम गर्ने संघसंस्थाहरुसँग आवश्यक समन्वय तथा सहकार्य गर्ने,

(च) तोकिए बमोजिम अन्य काम गर्ने वा गराउने।

४१. **<u>समितिको बैठकः</u>** (१) समितिको बैठक वर्षको कम्तीमा तीन पटक बस्नेछ।

(२) समितिको बैठक अध्यक्षले तोकेको मिति, समय र स्थानमा बस्नेछ।

(३) सचिवले समितिको बैठक बस्ने मिति, समय, स्थान र बैठकमा छलफल हुने विषय सूची सहितको सूचना बैठक हुनुभन्दा कम्तीमा चौबीस घण्टा अगाडि सबै सदस्यलाई पठाउनु पर्नेछ।

(४) कूल सदस्य संख्याको कम्तीमा एकाउन्न प्रतिशत सदस्यहरू उपस्थित भएमा समितिको बैठकको गणपूरक संख्या पुगेको मानिनेछ।

तर कुनै कारणवश गणपूरक संख्या नपुगेको कारणले बैठक बस्न नसकेमा त्यसपछि लगत्तै बस्ने बैठकमा तत्काल कायम रहेको सदस्य संख्याको कम्तीमा तेत्तीस प्रतिशत सदस्यहरू उपस्थित भएमा समितिको बैठकको गणपूरक संख्या पुगेको मानिनेछ।

(५) समितिको बैठकको निर्णय सर्वसम्मतिमा गरिनेछ। सर्वसम्मति हुन नसकेमा बहुमतको राय मान्य हुनेछ तर मत बराबर भएमा अध्यक्षले निर्णायक मत दिनेछ।

(६) समितिको बैठकको निर्णय अध्यक्षबाट प्रमाणित गराई अभिलेख राख्नु पर्नेछ।

(७) समितिको बैठकमा भाग लिए बापत पाउने बैठक भत्ता सम्बन्धी व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ।

(६) समितिको बैठक सम्बन्धी अन्य कार्यविधि समिति आफैले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ।

४२. **जिल्ला बाल अधिकार समितिः** (१) प्रत्येक जिल्लामा बालबालिकाको अधिकार तथा हक हितको संरक्षण, सम्बर्द्धन र प्रवर्द्धन गर्न देहाय बमोजिमको एक जिल्ला बाल अधिकार समिति गठन गरिनेछः-

(क) बालबालिकाको क्षेत्रमा योगदान पुऱ्याएका व्यक्तिहरु मध्येबाट मन्त्रालयले तोकेको व्यक्ति - अध्यक्ष
(ख) मन्त्रालयले तोकेको स्थानीय तहको प्रमुख वा प्रतिनिधि - सदस्य
(ग) जिल्ला न्यायधिवक्ता, जिल्ला सरकारी वकिलको कार्यालय -सदस्य
(घ) प्रमुख, जिल्ला प्रहरी कार्यालय - सदस्य
(ङ) प्रमुख, स्वास्थ्य कार्यालय - सदस्य
(च) सहायक प्रमुख जिल्ला अधिकारी - सदस्य
(छ) प्रमुख, शिक्षा विकास तथा समन्वय इकाई - सदस्य
(ज) प्रतिनिधि, जिल्ला बालन्याय समिति - सदस्य
(झ) जिल्ला बाल सञ्जालबाट मन्त्रालयले तोकेको कम्तीमा एक जना बालिका सहित दुई जना बालबालिका - सदस्य
(ञ) जिल्लामा बालबालिकाको क्षेत्रमा काम गर्ने संघसंस्थाबाट मन्त्रालयले मनोनयन गरेको एक जना महिला सहित २ जना - सदस्य
(ट) मन्त्रालयले तोकेको जिल्लास्थित सामाजिक विकास हेर्ने कार्यालयको प्रमुख - सदस्य सचिव

(२) जिल्ला बाल अधिकार समितिले आवश्यक देखेमा बालबालिकाको क्षेत्रका विषयगत विज्ञलाई बैठकमा आमन्त्रण गर्न सक्नेछ।

(३) जिल्ला बाल अधिकार समितिका मनोनित पदाधिकारीहरुको कार्यकाल दुई वर्षको हुनेछ।

(४) जिल्ला बाल अधिकार समितिले जिल्लाभित्र सञ्चालित बालबालिका सम्बन्धी क्रियाकलापको वार्षिक विवरण आर्थिक वर्ष समाप्त भएको एक महिनाभित्र प्रदेश बाल अधिकार समितिमा पेश गर्नु पर्नेछ।

(५) यस ऐनमा लेखिएका काम, कर्तव्य र अधिकारका अतिरिक्त जिल्ला बाल अधिकार समितिको अन्य काम, कर्तव्य, अधिकार तथा कार्यविधि तोकिए बमोजिम हुनेछ।

४३. **प्रदेश बाल कोषः** (१) बालबालिकालाई तत्काल उद्धार, राहत र पुनर्स्थापना गर्न तथा क्षतिपूर्ति प्रदान गर्ने काम समेतका लागि प्रदेश सरकारले एक प्रदेश बाल कोष स्थापना गर्न सक्नेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको कोषमा देहाय बमोजिमको रकम रहनेछः-

(क) नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय तहबाट प्राप्त रकम,

(ख) विदेशी सरकार, अन्तर्राष्ट्रिय संघ, संस्था वा व्यक्तिबाट प्राप्त हुने रकम,

(ग) स्वदेशी व्यक्ति, संघ वा संस्थाबाट प्राप्त रकम,

(घ) अन्य कुनै स्रोतबाट प्राप्त हुने रकम।

(२) उपदफा (१) को खण्ड (ख) बमोजिमको रकम प्राप्त गर्नु अघि प्रदेश सरकारमार्फत नेपाल सरकारको स्वीकृति लिनु पर्नेछ।

(३) उपदफा (१) बमोजिमको कोषको मन्त्रालयले व्यवस्थापन र सञ्चालन गर्नेछ।

(४) उपदफा (१) बमोजिमको कोषको व्यवस्थापन, सञ्चालन र प्रयोग सम्बन्धी व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ।

परिच्छेद-७
विविध

४४. **बालबालिकाको कर्तव्यः** बाबु, आमा, संरक्षक, परिवारका अन्य सदस्य र शिक्षकले बालबालिकाको सर्वोत्तम हितलाई विचार गरी दिएको सल्लाह, सुझाव, मार्गदर्शन र निर्देशन पालना गर्नु, सबैलाई सम्मान र आदर गर्नु प्रत्येक बालबालिकाको कर्तव्य हुनेछ।

४५. **सूचना दिनु पर्नेः** (१) बाबु, आमा, संरक्षक तथा बालबालिकालाई प्रत्यक्ष सेवा दिने हेरचाहकर्ता, शिक्षक, स्वास्थ्यकर्मी लगायत अन्य कसैले कुनै बालबालिका उपर

हिंसा वा बाल यौन दुर्व्यवहार भएको, भईरहेको वा हुन लागेको छ भन्ने थाहा पाएमा तुरुन्त नजिकको प्रहरी कार्यालयमा सूचना दिनु पर्नेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको सूचना तत्काल सम्बन्धित प्रहरी कार्यालयले बाल कल्याण अधिकारीलाई दिई आवश्यक सहयोग लिन सक्नेछ।

(३) बालबालिकाको संरक्षण गर्ने मनसायले सूचना दिने व्यक्तिलाई सूचना दिएको आधारमा मात्र कुनै कानूनी कारवाही गरिने छैन।

(४) उपदफा (१) बमोजिम सूचना दिने व्यक्तिको पहिचान निजले चाहेमा गोप्य राख्नु पर्नेछ।

४६. **अस्थायी संरक्षण सेवाः** तत्काल उद्धार तथा संरक्षण गर्न आवश्यक देखिएका बालबालिकालाई सुरक्षित बसोबासको व्यवस्था मिलाउन प्रदेश सरकारले अस्थायी संरक्षण सेवाको प्रबन्ध गर्नेछ।

४७. **उद्धार, संरक्षण र स्वास्थ्य परीक्षण गर्नु पर्नेः** (१) बालबालिका विरुद्ध भएको हिंसा वा बाल यौन दुर्व्यवहारको सूचना, उजूरी वा जानकारी प्राप्त भएमा प्रहरी कर्मचारीले आवश्यक विवरण लेखी लेखाई, दर्ता गरी, बालबालिकालाई उद्धार गर्नु पर्ने भए तुरुन्त उद्धार गरी पीडित बालबालिकालाई अस्थायी संरक्षण सेवामा पठाउनु पर्नेछ।

(२) प्रहरी कर्मचारीले पीडित बालबालिकालाई शारीरिक वा मानसिक पीडा परेको देखिएमा तत्काल उपचारको लागि नजिकको स्वास्थ्य केन्द्रमा पठाई निजको स्वास्थ्य परीक्षण र उपचार गराउनु पर्नेछ।

(३) प्रहरी कर्मचारीले पीडित बालबालिकालाई बयान लिँदा बालबालिकाको बाबुआमा, परिवारका अन्य सदस्य वा संरक्षक उपस्थित हुन सक्ने भएसम्म उनीहरुको उपस्थितिमा र उपस्थित हुन नसकेमा सामाजिक संस्थाका महिला प्रतिनिधि वा समाजसेवीको उपस्थितिमा बयान लिनु पर्नेछ।

तर बाबुआमा, संरक्षक वा परिवारका अन्य सदस्यले बालबालिका विरुद्ध हिंसा वा बाल यौन दुर्व्यवहार गरकोमा बयान लिँदा भने उनीहरुलाई उपस्थित गराउनु पर्नेछैन।

४८. **अनुगमन तथा निरीक्षणः** (१) प्रदेश बाल अधिकार समितिले प्रदेश भित्र सञ्चालनमा रहेका बालगृहको जुनसुकै समयमा निरीक्षण गरी आवश्यक निर्देशन दिन सक्नेछ।

(२) जिल्ला बाल अधिकार समितिले आफ्नो क्षेत्राधिकार भित्रका बालगृहको अनुगमन गरी सोको अर्धवार्षिक प्रतिवेदन प्रदेश बाल अधिकार समितिमा पठाउनु पर्नेछ।

४९. **<u>प्रतिवेदनः</u>** प्रदेश बालअधिकार समितिले आफ्नो वार्षिक प्रतिवेदन प्रदेशको बालबालिका सम्बन्धी क्षेत्र हेर्ने मन्त्रालयमा पेश गर्नु पर्नेछ र त्यस्तो प्रतिवेदन आर्थिक वर्ष समाप्त भएको पैंतालीस दिनभित्र सार्वजनिक गर्नु पर्नेछ।

५०. **<u>नियम, निर्देशिका र कार्यविधि बनाउने अधिकारः</u>** यस ऐनको उद्देश्य कार्यान्वयन गर्न प्रदेश सरकारले आवश्यक नियम, निर्देशिका र कार्यविधि बनाई लागू गर्न सक्नेछ।

प्रमाणीकरण मितिः२०७९।०१।०५

आज्ञाले,
शम्भुराज रेग्मी
प्रदेश सरकारको सचिव

मुद्रकः गण्डकी प्रदेश सरकार, कानून, सञ्चार तथा प्रदेश सभा मामिला मन्त्रालय।मूल्य रु ५०।-